

Ю. М. Блох

*Рівненській інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету*

НІМЕЦЬКО-АНГЛІЙСЬКЕ ЗБЛИЖЕННЯ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розкриті основні моменти зближення між Німеччиною та Великобританією напередодні Першої світової війни. Основна увага сконцентрована на дослідженні даної проблеми в системі зовнішньополітичних поглядів британських правлячих кіл.

Через нерівномірність розвитку окремих держав в епоху імперіалізму в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Німеччина почала все серйозніше тиснути свого британського сусіда не тільки на світовому ринку, але й у самій метрополії. Суперництво за колонії також набуло гострої форми, найбільш яскраво проявившись у морському двоборстві країн. Напередодні Першої світової війни у зв'язку зі складною міжнародною обстановкою та посиленням англо-німецького суперництва обидві країни прагнули не тільки мати надійних союзників у наростаючому конфлікті, але й відтягнути його початок до більш вигідного для себе моменту. І тому саме в розпалі протиріч між Лондоном і Берліном, гонки морських озброєнь англійська дипломатія зробила тактичні кроки до пом'якшення англо-німецького антагонізму.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі вперше залучених до наукового обігу матеріалів, друкованих джерел, а також втрачених результати вивчення історії Великобританії початку ХХ ст. вітчизняними та зарубіжними істориками, необхідно дослідити та проаналізувати процес і передумови зближення Німеччини та Великобританії напередодні Першої світової війни.

Реалізації мети слугують такі завдання:

- 1) дослідити місце проблеми німецько-англійського зближення в системі зовнішньополітичних поглядів британських правлячих кіл;
- 2) проаналізувати ставлення британського суспільства до зближення з Німеччиною напередодні Першої світової війни;
- 3) визначити аргументи англійського політикуму щодо налагодження дружніх відносин із Берліном.

У вітчизняній історичній літературі практично відсутні спеціальні праці з даної проблематики. Хоча можна відзначити працю Є. Лемонона «Англія і Німеччина» (в перекладі з фр. А. М. Сухотіна. — М.; Л., 1925). В англійській історичній літературі дана тема досліджена також недостатньо. Із збірників англійських документів найбільшої уваги заслуговує «British Documents on the Origins of the War». Тому дана проблема вимагає детального дослідження.

На початку ХХ ст. хмари військової загрози скупчувались на горизонті. Необхідно було зробити все можливе для звільнення Європи й світу від цієї жахливої небезпеки. Тому після закінчення марокканської кризи британське керівництво вирішило зробити нову спробу для покращення відносин із Німеччиною, сподіваючись при цьому домогтись скорочення німецької військово-морської програми¹. Хоча німецький імперіалізм і загрожував морській першості Англії, зазіхав на її інтереси на Близькому та Середньому Сході, тим не менше в Англії були прихильники зближення з Німеччиною².

Партія, яка стояла при владі, була налаштована миролюбно. Вона прагнула до того, щоб усі сили зосередити на внутрішніх реформах і триматися якнайдалі від будь-яких військових експедицій і дипломатичних демаршів. Багато хто навіть мріяли про повернення до політики «блискучої ізоляції», щоб не бути втягнутими в чужі справи. З переходом влади до радикалів військовий бюджет Англії почав зменшуватись, хоча Німеччина продовжувала йти старим шляхом нарощування озброєнь. Не дивлячись на це, в Англії все сильніше заявляли про себе суспільні течії, які прагнули послаблення напруженості в англо-німецьких відносинах. Однак поведінка кайзера Вільгельма II примусила професійних дипломатів бути на сторожі, хоча урядовий кабінет і намагався не розходитись із вимогами пацифістської громадської думки. Міністру закордонних справ Едуарду Грею) доводилось постійно виправдовуватись, хоча й сам він був налаштований миролюбно. У будь-якому випадку, посилення німецьких морських озброєнь створювало великі труднощі для англійських пацифістів і ставило перед ними надскладні завдання, які впливали із суперечливого становища: потрібно було захистити себе від зовнішнього ворога й урізати бюджет, одночасно витратити кошти на озброєння й великі суми на покращення побуту робітників; утримувати свої провідні позиції у світі, не проявляючи ворожих настроїв щодо одних, але й не дуже зв'язуючи себе союзами з іншими³.

Найбільший вплив пронимецькі елементи мали в пацифістському крилі ліберальної партії. Вони були представлені також і в кабінеті Асквіта. «Упродовж семи років, – писав Грей 5 березня 1913 р., – деякі пангерманці обробляють наших прогерманців. Пангерманці — шовіністи, наші прогерманці – пацифісти, але тим не менше вони підпадають під вплив перших»⁴. Серед пангерманців Грей називав професора Шимана. Цей балтійський німець був відомий не тільки крайнощами свого шовінізму та неприборканістю експансіоністської жадоби, але й своєю зоологічною ненавистю до Росії. Спекуляція на англо-російських протиріччях, особливо через Персію, відіграла в цій обробці англійських прогерманців чималу роль.

Грей стверджував, нібито цим пронимецьким впливам ніколи не вдавалось серйозно позначатися на зовнішній політиці британського уряду. «Але, – одразу ж додавав він, – це не підстава для того, щоб ми самі люб'язно приносили їм *поживу* для їх інтриг. Очевидно, зважаючи на вплив пронимецьких елементів на чолі з лордом Мюрлеєм у кабінеті, Грей прагнув створювати враження, що не втрачає жодного моменту «примирити» Англію з Німеччиною. «Я завжди відчував, – говорив він у своїх мемуарах, – що пронимецький елемент країни мав право вимагати, щоб наша зовнішня політика до можливої крайньої межі була спрямована на дружбу з Німеччиною. Цю межу вдалося б перейти лише в тому випадку, якщо б нам запропонували щось таке, що прив'язало б нас до Німеччини й порушило угоду з Францією ... Було важливо, щоб ця політика підтримувалась саме тими, хто надавав величезну цінність Антанті. Це виступало єдиним засобом збереження в кабінеті та в ліберальній партії єдності, необхідної для підтримки англо-французької Антанті»⁵.

Англійський король Едуард VII, розуміючи, яким страшним конфліктом могла б бути війна між Німеччиною й Англією, невпинно докладав зусиль для уникнення її. У той час, коли обидві країни скрізь дотримувались протилежної політики, їх інтереси всюди стикалися, а кабінети Лондона та Берліна вели один проти одного запеклу боротьбу, король підтримував із Вільгельмом II відносини, наповнені офіційною сердечністю⁶.

Під час візиту Вільгельма II до Лондона на одному з прийомів він проголосив такий тост: «Кожному відомо, що всі зусилля короля направлені на збереження миру; я також завжди концентрував всі мої старання на досягнення цієї мети. Нехай Бог увінчає успіхом мої зусилля!» Едуард VII відповів: «Нехай обидва наших прапори, як

сьогодні, так і надалі до найвіддаленішого майбутнього, майорять один біля одного для збереження миру й для щастя не тільки наших двох народів, але також і всіх інших націй. Що стосується мене, то я гордий з того, що належу, як почесний адмірал, як до німецького, так і до англійського флоту. Я маю за честь, що ваша величність носить мундир адмірала англійського флоту, звання дароване вам королевою Вікторією, пам'ять про яку рівною мірою священна для нас обох». Свій виступ англійський монарх завершив словами: «Вашій величності відомо, що більше за все я бажаю, щоб між нашими обома країнами існували найкращі й найприємніші взаємовідносини»⁷.

Такою сердечністю відзначені були численні зустрічі між Едуардом VII і Вільгельмом II. Упродовж 1904 – серпня 1906 р. монархи бачились у Кронберзі, у 1907 р. – у Вільгельмстое, у 1908 р. – у Кронберзі.

Із початком 1912 р. головна увага британських пацифістів була спрямована на англо-німецькі відносини, адже небезпека європейському світу продовжувала загрожувати саме звідси. Англійська дипломатія почала проявляти прагнення до пом'якшення протиріч із Німеччиною. Вона розраховувала таким чином забезпечити Англії вигідну роль арбітра між обома континентальними угрупованнями. Ще в 1905 р. в Лондоні утворився «Комітет англо-німецького примирення»; скликалися мітинги для публічного маніфестування (проголошення) дружніх почуттів до німецького народу; на честь німецького посланця влаштовувалися банкети. Водночас англійський міністр іноземних справ Едуард Грей і канцлер Німецької Імперії обмінялися вітальними телеграмами; монархи обох країн обмінялися взаємними візитами, а в Палаті Общин обговорювалось питання про міжнародну угоду проти росту озброєнь⁸.

У 1911 р. підписання договору про третейський суд з Америкою дало британській демократії привід для нових пацифістських і германофільських маніфестацій. На мітингах висловлювались побажання, щоб договір про третейський суд був поширений на Німеччину. «Наближається день, – говорив на одному із цих мітингів представник уряду, – коли думка про позбавлення німця життя буде настільки ж неприйнятна для англійця, як неприйнятна для нього думка про позбавлення життя американця»⁹.

Керівники англійської політики – прем'єр-міністр Асквіт, міністр закордонних справ Грей, чиновники цього міністерства – отримали урок із Марокканської та Боснійської криз. На їх думку, Німеччина домагалась панування в Європі, а її улюблений метод полягав в ізо-

ляції незалежних держав. Тому англійці погодилися б на примирення з Німеччиною лише настільки, наскільки це не викликало б послаблення їх зв'язків із Францією та Росією. Багато разів вони заявляли про свою дружбу до Німеччини, а тому не розглядали укладення «Троїстої угоди» як підготовку до війни проти Німеччини. Навпаки, вони вважали, що ця угода допоможе відвернути війну, а ізоляція викличе її. Грей писав: «Якщо ми принесемо інші держави в жертву Німеччині, ми в кінці кінців зазнаємо нападу»¹⁰. Звичайно, англійські політики визнавали, що Антанта їм досить вигідна, і були незадоволені спробами німців послабити її. Однак, хоча англійці безперечно підтримали б право Франції та Росії на відстоювання ними незалежності та територіальної цілісності, їм ніколи не спадало на думку сприяти будь-яким агресивним задумам своїх союзників по Антанті проти Німеччини навіть в ім'я придбань, зроблених Англією в Персії, Єгипті та Марокко¹¹.

Георг V, який успадкував престол від Едуарда VII (6 травня 1910 р.), також прагнув уникати зіткнення між обома країнами. Він навіть на похороні свого батька та при відкритті пам'ятника королеві Вікторії особисто засвідчив Вільгельму II свої дружні почуття¹².

Німецький посол у Великобританії Меттерніх, передбачаючи швидкий прихід до влади юніоністів, намагався завітрити майбутнього міністра фінансів Остіна Чемберлена в прагненні Німеччини до дружби з Англією та водночас висловлював незадоволення зближенням Англії з Францією та Росією. «Але, князь, – відповів Остін, – перш ніж була укладена Сердечна угода з Францією ... Німеччині був наданий її шанс. Чому ви не скористались ним?»¹³

До березня 1909 р. англійська громадськість, і особливо англійські радикали, не поділяли підозр офіційних кіл стосовно Німеччини. Німці зі свого боку ще повністю не вирішили Боснійську справу і тому прагнули примиритись з англійцями. Однак морський статс-секретар Німеччини, адмірал Альфред фон Тірпіц ненавмисно підтвердив обгрунтованість підозр англійців. Восени 1908 р. він таємно подав замовлення на будівництво двох кораблів, дозвіл на які повинен був отримати тільки в 1909 р. Важко визначити, чи дійсно, як він стверджував, це була лише спроба ліквідувати «монополію» підрядчиків або ж розраховував випередити англійців, з тим щоб мати до 1911 р. більший флот¹⁴.

У квітні один із німецьких міністрів Кідерлен запропонував підписати «військово-морську конвенцію, яка зобов'язувала б дві дер-

жави на певний період: 1) не воювати одна проти одної; 2) не вступати ні в яку коаліцію, спрямовану проти однієї зі сторін; 3) дотримуватись доброзичливого нейтралітету у випадку, якщо одна зі сторін буде втягнута у військові дії проти якоїсь іншої держави або держав»¹⁵. Англійці, дізнавшись тільки про вимогу «доброзичливого нейтралітету», вирішили, що Німеччина домагається розколу держав Антанти. Грей відзначав: «Антанта з німцями в тому вигляді, в якому її малює Кідерлен, допомогла б встановленню німецької гегемонії в Європі ...»¹⁶

Слід зауважити, що звістка про «Потсдамську угоду» дійшла до англійців, коли вони вже були незадоволені поведінкою Росії в Персії, навіть відчували себе ображеними, оскільки протягом усього 1910 р. утримувались від односторонньої угоди з Німеччиною з приводу Багдадської залізниці. Грей заявив царському послу Бенкендорфу, що збирається піти у відставку. Його посаду займе новий міністр закордонних справ, який підпише угоду з Німеччиною з приводу військово-морських озброєнь, а потім домовиться з нею про спільний виступ проти Росії в Персії та Туреччині¹⁷. У парламенті радикали палко ополчились на політику Грея щодо Персії та німецького військово-морського флоту; на початку 1911 р. вирішення питання про відносини з Німеччиною передали комітету кабінету міністрів, завданням якого було не стільки допомогти Грею, скільки проконтролювати його. До комітету ввійшли: прем'єр-міністр Великобританії Герберт Генрі Асквіт, міністр іноземних справ Едуард Грей, міністр фінансів Девід Ллойд Джордж, лорд-голова Таємної ради Джон Морлі, Крю і Рансімен. Занепокоєними положенням у Персії були не тільки радикали Рансімен і Лл. Джордж, а й ізоляціоніст Морлі. Відчуваючи тиск як з боку односторонців, так і опозиціонерів, Грею довелося відмовитись від своєї вимоги, щоб політичній угоді передувало скорочення витрат на військово-морські сили¹⁸.

Значна частина англійських політичних діячів різко критикувала міністра закордонних справ Грея та його зовнішню політику. Слід відзначити незгоду із зовнішньою політикою Грея навіть з боку частини членів кабінету міністрів на чолі з Морлеєм, які дотримувались різких антиросійських позицій. Усі вони вважали, за словами відомого англійського політичного діяча, лідера консервативної партії Бонар-Лоу, що «найвідчутніший результат його (Грея) політики полягає в тому, що вся неприязнь Німеччини сконцентрована на Англії»¹⁹.

Деякі урядовці вважали, що всупереч офіційній дружбі урядів Британії та Німеччини, ці дві держави заздять одна одній. На їх думку, Німеччина чекає зручного моменту, щоб почати конкурувати з Англією навіть у таких галузях промисловості, які нещодавно були англійською монополією²⁰.

У британському уряді існувала група осіб, які сподівались зіткнутися Німеччину з Росією, зберігаючи тимчасовий нейтралітет. За їх розрахунками, це дозволило б Англії накопичити сили і в сприятливий момент втрутитися з найбільшою користю для себе. Провідне ядро кабінету Асквіта не вірило в можливість здійснення подібного варіанта. Але йому доводилось у деяких випадках враховувати думку «нейтралістів», які прагнули переговорів із Німеччиною²¹.

Вільгельм II, дізнавшись про те, що значна частина громадськості та деякі політичні діячі у Великобританії не вірять у сердечні й дружні відносини між обома країнами, з підозрою і недовірою ставляться до бажання Німеччини примиритися, звернувся у своїй промові до англійського народу: «Навіщо ви, англійці, проявляєте підозрілість, недостойну великої нації? Що я можу зробити більше, за те, що я вже зробив? Я неодноразово заявляв, що моє найзаповітніше бажання – жити з Англією, наскільки це можливо, у найкращих відносинах ... Я десяток разів повторював, що належу до числа друзів Англії; я нині повторюю, що я друг Англії; я не припиняю боротьби за покращення англо-німецьких відносин, а ви знаєте лише одне – стверджувати, що я ваш ворог. Чому?»²²

Водночас на відносини з Німеччиною вплинула й перспектива франко-німецького примирення. Вона занепокоїла англійське міністерство іноземних справ, тим більше, що це загрожувало послабити безпеку Гібралтару. Адміралтейство вирішило, що в нього немає ніяких заперечень проти придбання німцями Анадиру. Британський посол у Парижі сер Френсіс Берті відхилив цю точку зору й заявив французам: «Англійський уряд ніколи б цього не допустив»²³. Однак представники радикальної партії в уряді співчували образам Німеччини у зв'язку з Марокко і були сповнені рішучості не вступати у війну з нею. Як вихід вони пропонували скликати нову міжнародну конференцію, на якій Франція повинна була б компенсувати всім (включаючи англійців) за порушення Алхесіраського акту. Як бачимо, міністерство іноземних справ тягнуло Грея в один бік, кабінети – в інший²⁴.

Двома важливими особливостями Агадирської кризи було загострення англо-німецьких відносин і відсутність солідарності в Троїсі-

тій угоді. З нового року почались спроби усунути й те й інше: у першому випадку вони провалилися, у другому – увінчалися успіхом. В Англії завжди були прихильники примирення з Німеччиною. Уряд, можливо, бажав налякати росіян, щоб спонукати їх поводити себе по-іншому в питаннях, що стосувались Персії. Для Англії Троїста угода зовсім не була вже такою ідеальною. Англіїці були змушені берегти вірність Франції. Однак Росія не була лояльною по відношенню до них. Існувала надія, що покращення відносин із Німеччиною послабить напругу між нею та Францією і водночас полегшить опір Росії в Персії²⁵.

Як наслідок відносини між Англією і Німеччиною стали кращими, ніж у будь-який момент з початку століття, хоча небезпека світової війни була більшою, ніж будь-коли після Берлінського конгресу²⁶.

Німці зверталися з проханням, щоб Берлін відвідав Грей або Черчілль, який став тепер морським міністром. Однак Грей їхати відмовився. Він особисто не вірив у можливість примирення з Німеччиною і боявся, що поїздка міністра іноземних справ занадто налякає Париж²⁷. Час ішов і в обох країнах все більше говорили про близьку можливість і навіть неминучість англо-німецької війни. В Англії її боялись і за тих настроїв, які в ній панували, особливо в правлячих колах, клопоталися про підтримку миру.

На початку 1912 р. британський уряд вирішив послати в Берлін для врегулювання труднощів у відносинах між двома країнами військового міністра лорда Холдена. Потрібно зауважити, що цей державний діяч був просякнутий найкращими почуттями до Німеччини, де в молодості навчався, і тому вибір посередника в цьому сенсі треба вважати вдалим²⁸. Перед його від'їздом Грей проінформував французький уряд про задумані переговори. Він запевняв, що не підпише з німцями ніякого документа, який зв'язав би йому руки, і додав, що поїздка Холдена має суто інформаційний характер²⁹.

Військовий міністр отримав інструкції шукати домовленості з Німеччиною на базі морської угоди одночасно з дотриманням нейтралітету.

Холден прибув у Німеччину 8 лютого. Він запропонував німцям відмовитися від гонки в будівництві дредноутів. Але буквально на наступний день його перебування в Берліні, англійський морський міністр Уїнстон Черчілль у промові, проголошеній у Глазго, публічно заявив, що Англія ні за яких умов не відмовиться від своєї морської першості. Лорд Холден у переговорах з німецьким канцлером Бе-

тмен-Гельвегом сказав, що якщо Німеччина буде продовжувати будувати дредноути, то на кожний закладений Берліном новий дредноут Англія буде будувати два дредноути. Щоб схилити Німеччину до відмови від будівництва дредноутів, Холден обіцяв їй колоніальні поступки в Африці, а також допомогу у фінансуванні будівництва Багдадської залізниця³⁰.

Бетмен-Гольвег, у свою чергу, запропонував свій проєкт англо-німецької угоди, згідно з якою обидві країни повинні дотримуватись нейтралітету у випадку втягнення однієї зі сторін у війну з третьою державою. Кайзер, однак, наполягав на тому, щоб Англія оголосила нейтралітет на той випадок, «якщо війна буде нав'язана Німеччині». У Лондоні це розцінили як вимогу, щоб Великобританія залишалася в стороні, якщо Німеччина раптом захоче почати військові дії проти Росії чи Франції³¹.

Холден вів переговори не тільки з канцлером, але й з адміралом Тірпіцем та імператором Вільгельмом II, ці переговори фактично перетворилися на розвідку планів німецького воєнного будівництва, розмах яких вразив англійських дипломатів і військових спеціалістів³².

Англія відмовилася від своїх початкових вимог щодо скорочення німцями своїх військово-морських планів без жодних політичних поступок із боку Лондона. Вона навіть припинила вимагати, щоб обмеження військово-морських сил і політична угода йшли пліч-о-пліч. Тепер англійці були б задоволені. У випадку припинення подальшого розширення німецької програми, пропонували поступки в колоніях, а також політичну угоду. Німці ж наполягали, щоб їх новий військово-морський закон, тоді ще не опублікований, розглядався як частина загальної практичної програми. В обмін на обіцянку не йти далі цього вони хотіли не просто заяви про дружбу, а збереження Англією нейтралітету у випадку, якщо Німеччина буде втягнута у війну на континенті³³. Але після прийняття законопроєкту про німецький флот Холдену довелося повертатись у Лондон без будь-яких домовленостей.

Проте поїздка Холдена не залишилась безрезультатною: вона послужила початком англо-німецьких переговорів із низки колоніальних питань і зсунула з мертвої точки переговори про Багдадську залізницю. Ці результати, як і сам факт поїздки Холдена, навіть створювали в Берліні враження, що німецька агресія зовсім не обов'язково повинна зустріти рішучий опір Англії³⁴.

Нове збільшення німецьких військово-морських сил зірвало б переговори так чи інакше. Навіть Морлі заявив, що членів уряду будуть вважати «ідіотами», якщо вони зроблять поступки Німеччині в той самий момент, коли їм доведеться збільшити свою власну військово-морську програму³⁵. Хоча в Лондоні завжди були готові заявити, що «Англія не здійснить неспровокованого нападу на Німеччину і не буде проводити по відношенню до неї агресивної політики», вони все ж не хотіли відмовитись від свободи рішень³⁶. Німці, однак, прагнули вивести Англію з рівноваги сил. Як писав Тіргіц: «Англія повинна відмовитись від своїх антант, а ми повинні зайняти місце Франції»³⁷.

Один зі співробітників англійського міністерства іноземних справ Ейр Кроу в таємному меморандумі, розрахованому на вузьке коло осіб, констатував, що англо-німецький «антагонізм занадто глибоко вкорінився у відносному положенні обох країн». Кроу вважав, що Англія не може продовжувати робити поступки Німеччині, оскільки остання свідомо проводить політику, яка суперечить «життєвим інтересам Англії»³⁸.

Отже, хоча спроба Холдена домогтись обмеження морських озброєнь не вдалась, але в Берліні залишилося враження, що Англія будь-якими способами уникає загострення відносин із Німеччиною. У подальшому воно посилилось, коли Лондон розпочав переговори з Берліном про Багдадську залізницю. Після того як англійці протягом багатьох років гальмували будівництво цієї дороги, тепер вони дали згоду на її завершення за умови, що остання ділянка – від Багдада до Перської затоки – буде передана Англії³⁹. Уїнстон Черчілль під час перебування в Константинополі мав нагоду поспілкуватися з німецьким послом Маршалом фон Біберштейном про англо-німецькі відносини та будівництво Багдадської залізниці. Він запропонував Біберштейну, щоб Англія і Німеччина здійснювали спільний контроль над залізницею і тим самим забезпечили розвиток дружніх відносин між обома країнами⁴⁰.

Коментуючи такий крок, Грей писав: «Росія і Франція ведуть окремо одна від одної переговори з Німеччиною, і зовсім нерозумно, щоб відносини між Англією і Німеччиною завжди були більш напруженими, ніж між Німеччиною і Францією або Німеччиною і Росією»⁴¹.

15 квітня французький міністр Поль Камбон запропонував керівному чиновнику Форін Офіс Артуру Нікольсону, щоб англійці відновили свою пропозицію про союз. Нікольсон заявив, що «цей радикал-соціалістичний кабінет» не погодиться на таке. Він зневажливо

відгукнувся про «фінансистів, пацифістів, фантазерів й інших», які прагнули більш тісних відносин із Німеччиною, і наприкінці заявив: «Кабінет не протримається довго, а від консерваторів ви доб'єтесь чогось конкретного»⁴².

Таким чином, в англійському кабінеті очолювана міністром колоній Лулу Херкортом партія, яка прагнула до дружніх стосунків з Німеччиною, продовжувала домагатись угоди за зразком Антанти, підписаної з Францією в 1904 р. Ця партія була готова запропонувати поступки в колоніях навіть без будь-якого врегулювання питання про військово-морські сили, і їй вдалось досягти всього⁴³.

Ще одне завдання англійські дипломати реалізовували при відомому сприянні США – вони давали зрозуміти Німеччині, що за певних умов англосаксонські країни можуть залишатись нейтральними у випадку війни на континенті. Заради здійснення поставленої мети Англія в 1913 р. і початку 1914 р. підписує кілька угод: про розподіл португальських колоній в Африці (1913 р.), про розподіл бельгійських колоній і будівництво Багдадської залізниці (1914 р.), а також про месопотамську нафту. Остання з цих угод, укладена 15 червня 1914 р., за два тижні до сараєвського вбивства, надала імперіалістичним країнам зручний привід для початку війни⁴⁴. Визнавши інтереси Великобританії в Перській затоці, німецький уряд добився концесії на будівництво південної ділянки дороги від Багдада до Баери. Англійці припинили чинити опір Німеччині в питанні фінансування Багдадської залізниці. Британська дипломатія вела ці переговори з метою замаскувати гостроту англо-німецького антагонізму, відтягнути момент зіткнення з Німеччиною. На практиці така політика призводила до схвалення німецької агресії, вселяла Берліну ілюзорні надії на те, що Англія не вступить у війну⁴⁵.

Неоднозначно оцінювалось англо-німецьке зближення в англійській пресі. Так, газета «Observer» заявляла, що всі спроби, спрямовані на відновлення добрих відносин між обома країнами, будуть, без сумнівів, безрезультатними. Однак деякі інші газети висловлювали більш помірковані судження. Зокрема, «Post» стверджувала, що «період нервовості закінчився». «Daily Telegraph» і «Daily Chronicle», зі свого боку, погоджувалися з тим, що атмосфера прояснилася: «Звичайно, це тільки навіяне враження, але ж і навіювання мають свою ціну». «Standard» друкував думки деяких політичних діячів Англії, у тому числі й лорда Евбюрі, який розглядав візит короля в Берлін «явною ознакою спокою у взаємовідносинах обох країн»⁴⁶.

Британські правлячі кола все ще не втрачали надію домовитися з Німеччиною за рахунок інтересів Франції та Росії. У Лондоні готові були не опиратися посиленню німецької армії, там домагались лише зупинки або в крайньому разі суттєвого уповільнення темпів будівництва німецького флоту. Одночасно англійські імперіалісти, прагнучи відволікти увагу Німеччини від проникнення в колонії, всіляко розпалювали франко-німецькі й особливо російсько-німецькі протиріччя. На мові британського уряду подібні дії називались політикою підтримки «рівноваги сил». Така політика до краю ускладнювала міжнародну обстановку, загострюючи відносини між державами, і не тільки не сприяла ліквідації небезпеки військової розв'язки, що посилювалась, а й, навпаки, наближала цю небезпеку, яка загрожувала Англії»⁴⁷.

Переговори припинилися через непорозуміння між сторонами, і угода не була укладена, оскільки Німеччина вимагала від Англії безумовного нейтралітету, на який та не йшла, не бажаючи віддавати в повне розпорядження Берліна весь європейський континент, у чому, як показали події 1914 р., Англія була правою. Усе ж Англія надавала перевагу мирним угодам перед перспективою постійного антагонізму, вічних конфліктів і можливої війни. Відносини між Великобританією та Німеччиною стали кращими, аніж у будь-який момент з початку століття, хоча небезпека світової війни була більшою, ніж будь-коли після Берлінського конгресу 1878 р.

Примітки

¹Звавич А. И. Обострение противоречий между империалистическими державами накануне первой мировой войны. — М., 1962. — С. 53.

²История дипломатии / Под ред. В. П. Потемкина; Сост. В. М. Хвостов, И. И. Минц. — М., 1945. — Т. 2: Дипломатия в новое время (1872–1919 гг.). — С. 210.

³Кареев Н. История Западной Европы в начале XX-го столетия (1901–1914 гг.). — Пг., 1916. — Ч. 1, гл. I–VIII. — С. 171.

⁴История дипломатии ... — С. 210.

⁵Там же. — С. 210.

⁶Лемонен Э. Англия и Германия / Пер. с фр. А. М. Сухогина; Предис. Ф. Ротштейна. — М.; Л., 1925. — С. 104.

⁷Там же. — С. 105.

⁸Херасков И. Англия до и во время войны / Под ред. М. Н. Покровского. — П., 1918. — С. 44.

⁹Там же. — С. 44.

¹⁰*British Documents on the Origins of the War 1898–1914* / Edited by G. P. Gooch, D. Litt, F. V. A. and Harold Temperley. – L., 1928. – Vol. VI, № 169. – P. 328 (Гошен – Грею 2 квітня 1909 р.).

¹¹Тэйлор А. Дж. П. Борьба за господство в Европе. 1848–1918 / Пер. с англ. А. О. Зелениной и Д. З. Куниной; Вступ. ст. и ред. М. Н. Машкина. – М., 1958. – С. 462–463.

¹²Лемонон Э. Указ. соч. – С. 118.

¹³Кертман Л. Е. Джозеф Чемберлен и сыновья: [Дж., О. и Н. Чемберлены] / Послесл. В. П. Иерусалимского. – М., 1990. – С. 264.

¹⁴Тэйлор А. Дж. П. Указ. соч. – С. 462–463.

¹⁵*British Documents ...* – № 174. – P. 218 (Гошен – Грею 16 квітня 1909 р.).

¹⁶Тэйлор А. Дж. П. Указ. соч. – С. 464.

¹⁷*British Documents ...* – Vol. II, № 342. – P. 293 (Бенкендорф – Сазонову 9 лютого 1910 р.).

¹⁸*British Documents ...* – Vol. IV, № 440; 444. – P. 304 (Нікольсон – Гардінгу 2 березня 1911 р.; Грей – Гошену 8 березня 1911 р.).

¹⁹Звавич А. И. Указ. соч. – С. 53–54.

²⁰Лемонон Э. Указ. соч. – С. 118.

²¹Игнатъев А. В. Русско-английские отношения накануне первой мировой войны (1908–1914 гг.). – М., 1962. – С. 76.

²²Лемонон Э. Указ. соч. – С. 106.

²³*British Documents ...* – Vol. VII, № 363; 369. – P. 430 (Грей – Бергі 6 і 12 липня 1911 р.; Бергі – Грею 11 лютого 1911 р.).

²⁴Тэйлор А. Дж. П. Указ. соч. – С. 473.

²⁵Там же. – С. 480.

²⁶Там же. – С. 486.

²⁷История дипломатии ... – С. 211.

²⁸Кареев Н. И. История Западной Европы в начале XX века. – 2-е изд. – М., 1920. – С. 450.

²⁹История дипломатии ... – С. 211.

³⁰Новая история / Под ред. Н. Е. Овчаренко. – М., 1976. – Ч. 2 (1871–1917 гг.). – С. 422.

³¹Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ. В. В. Львова. – М., 1997. – 848 с.

³²Новая история ... – С. 422.

³³Тэйлор А. Дж. П. Указ. соч. – С. 481.

³⁴История дипломатии ... – С. 212.

³⁵Тэйлор А. Дж. П. Указ. соч. – С. 481.

³⁶*British Documents ...* – Vol. VI, № 537. – P. 327 (Грей – Гошену 14 березня 1912 р.).

³⁷Тэйлор А. Дж. П. Указ. соч. – С. 482.

³⁸Ерофеев Н. А. Очерки по истории Англии (1815–1917 гг.). – М., 1959. – С. 212.

³⁹ *Новая история* (1870–1918) / Под ред. И. С. Галкина и др. – М., 1973. – С. 478.

⁴⁰ *Трухановский В. Г.* Уинстон Черчилль. – 3-е изд. – М., 1982. – С. 111.

⁴¹ *British Documents ...* – Vol. VI, № 564. – P.351. (Позначка Грея на донесення Берті – Грею 3 квітня 1912 р.).

⁴² *Там же.* – Vol. 6, № 576. – P.372 (Нікольсон 15 квітня 1912 р.; Поль Камбон – Пуанкаре 18 квітня 1912 р.).

⁴³ *Там же.* – Vol. 10 (11), № 285. – P. 184.

⁴⁴ *Очерки истории Англии: Средние века и новое время: Пособие для учителя* / Под ред. Г. Р. Левина. – М., 1959. – С. 339.

⁴⁵ *Новая история. Второй период: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. «История»* / Е. В. Бананова, К. Б. Виноградов, М. Н. Машкин и др.; Под ред. Е. Е. Юровской и И. М. Кривогуза. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1984. – С. 266.

⁴⁶ *Лемонон Э.* Указ. соч. – С. 108.

⁴⁷ *Ерусалимский А.С.* Легенды и правда о первой мировой войне // *Международная жизнь.* – 1954. – № 1. – С. 21–33.

Надійшла до редакції 15.02.05

С.С.Троян

*Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славистичного університету*

ВПЛИВ КОЛОНІАЛЬНИХ ЗАВОЮВАНЬ НІМЕЧЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. НА ПЕРЕХІД ДО «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»

Проаналізовані особливості колоніально-експансіоністської діяльності кайзерівської Німеччини в 90-х рр. ХІХ ст. та її вплив на становлення курсу «світової політики». Розкритий тісний взаємозв'язок між колоніальною політикою, програмою нарощування потужного військово-морського флоту, прагненням Німеччини до отримання свого «шматка пирога» в переділі світу і зростанням впливу зовнішньополітичних експансіоністських ідей на німецьке суспільство, що в остаточному підсумку призвело до посилення міжнародної напруги та виникнення Першої світової війни.

Зовнішньополітичні аспекти діяльності кайзерівської Німеччини, наслідком якої стала світова війна 1914 р., впродовж майже століття